

SAVĖS BEIEŠKANT TAUTOSAKOJE

Lietuvių tautoje kitados persiskyrė šaknys ir viršūnės. Šviesuomenė palinko į svetimą kultūrą, liaudis be šviesuomenės ėmė gyventi atskirą savitą gyvenimą. Viršūnės, pasirodo, greičiau nudžiūvo: šviesuomenė, pražudžiusi politinę laisvę, visiškai sunyko. Liaudis, iš prigimties linkusi į konservatizmą, užsidarė savo tradicijose, išlaikė dvasinę laisvę. Išsilaikymo instinktas privertė ją kurti savą kultūrą. Tos kultūros didžiausia apraiška — josios daina, architektūra, o ypačiai tautosaka. Tiesa, saviškiai tos tautosakos nevertino. Svetimieji 17 amžiuje ją peikė, vadino vilkų staugimu, nuo kurio reikia ausis užsikimšti (Lepner). Vis dėlto pripažino, kad lietuviai esą musici naturales. Jau 18 amžius lietuvių tautosaka ima žavėtis. Bet žavisi tik kaip gražiu palikimu tautos, kuri rengiasi mirti, neturėdama šviesuomenės. 19 amžiuje lietuvių liaudis parodė norinti gyventi, išaugino naują savą šviesuomenę. Ją ugdė tomis pačiomis dainomis ir pasakomis. Ir vėl atsirado šaknys ir viršūnės; tik tarp jų nebuvo prarajos. Liaudis ir šviesuomenė sudarė harmoningą visumą, pasinešusią viena linkme.

Jeigu iš kaimo išėjusi šviesuomenė, besidairydama į rytus ar į vakarus ar savo karjerą, vėl atitrūktų nuo liaudies, jai grėstų tas pats pavojus sunykti, kaip sunyko senoji luominė šviesuomenė. Dalis jautresnių žmonių, rašytojų, tą

pavojų pajuto ir šiandien mėgina aliarmuojamai šaukti atgal į kaimą. Daugumas kultūrininkų sutartinai nuo seniai ragina tautos kūrybai pavyzdžių ieškoti ne rytuose ir vakaruose, bet savoje tautoje. O lietuviškumas, tautos dvasia, arba entuziastų vadinamas tautos genijus, geriausiai duodasi pažįstamas liaudies mene, tautosakoj. Kaip anksčiau tautosaka išlaikė tautinę gyvybę, taip dabar — tautosaka turinti duoti impulso ir gairių tautinei kūrybai. To reikalo aki-vaizdoje vėl daros prasmingi prieš 90 metų tartieji A. L. Jucevičiaus žodžiai: „... atidarykime tą sandoros skrynią, ir mes pamatysime, kiek daug rasime tiesos, kuri lig šiol buvo uždengta mokytų tyrinėtojų akimis“.

Tačiau toji tiesa, tasai tautos genijus tautosakoje yra giliai paslėptas. Jis duodasi nujaučiamas, bet sunkiai duodasi suformuluojamas. Ir poetai lig šiol jį geriau pastebi nekaip mokslininkai.

Pirmiausia daug skepticizmo įvaro faktas, kad žymi tautosakos dalis internacionali. Tuo, ką lietuvis laiko tautišku dalyku, žiūrėk, besididžiuojas ir vokiečiai. Ypačiai internacionalios pasakos; toliau, mįslės, patarlės, netgi kai kur dainos. Atskirti, kas yra kurios tautos, sunku. Tautotyros mokslas, palyginti, tebėra jaunas. Tebedirba tik paruošiamuosius milžiniškus darbus, po kurių visų akių plotu tebus galima tarti, kas charakteringa vienai tautai, kas kitai. Dainų ir pasakų rinkiniuose trumpos įžangos apie kurią tautos kūrybą paprastai esti tik bendras įspūdis, nepilnas, sudarytas iš negausių faktų ar dar neužtenkamai palygintas su kitų tautų kūryba. Kartais net prieštarauja. Rėza neranda lietuvių dainose vulgarumo, įžeidžiančio dorovę, o Spechtui lietuviškos pasakos esančios šiurkščios ir be skonio. Kol nebus atliktas kruopštusis, benediktiniškas mūsų tautosakos tyrinėtojų darbas (o jis dirbamas!), visos išvados apie tautosakos dvasią tegalės būti reliatyvios vertės. Ir šios fragmentinės pastabos nepretenduoja būti tikslios.

Visa Lietuvos žemė yra apipinta padavimais, pasakomis,

apdainuota dainomis, — epine ir lyrine tautosaka. Ir nežinia, ar daugiau lyrikos ar epo. Kaip planeta, apsupta šviesulių migla. Bet tik smulkių. Stambesnės žvaigždės lietuvių tautosaka neturi.

Tautosakoje matyti gilus mokėjimas stebėti gyvenimą, intuityviai nujauti ryšius tarp būtybių ir daiktų. Bet tuos ryšius tautosaka aiškina ne intelektu, o vaizduote, į gyvenimą reaguoja emocijomis. Antai, tautosakos kūrėjas nujaučia žmogaus santykius su metafiziniu pasauliu, o jo fantazija sukuria įvairių metafizinių būtybių. Pastebi žmogaus amžiną materialių gėrybių troškimą, ir fantazija sukuria materialių gėrybių amžiną priešingumą tarp žmogaus, kultuvuotojo, ir gamtos gaivalo ar mechaninės jėgos, kultyvuojamo. Ir vaizduotė laumes apdovanoja ta mechanine jėga, kuri nemoka darbo nei pradėti nei pabaigti — kaip mašina; ji suverps ne tik linus, bet ir samanas iš sienos; ji suverps ir pačią šeiminingę. Joje, toje mašinoje, glūdi demonizmas, nukreiptas prieš žmogų. Tik žmogaus gudrumas tą mašiną sulaukys ir išvengs katastrofos. Tautosaka pastebėjo psichinį motinos prisirišimą prie kūdikio. Ir vaizduotė supynė paveikslus, kur laumė bėga gelbėti savo vaikų — šluotražių: nors netikęs, vis tiek vaikas. Lygiai pastebėjo vyriškojo ir moteriškojo prado linkimą į vienas antrą ir jam išreikšti fantazija sukūrė šimtus pavidalų ir ataudė juos tam tikromis emocijomis.

Iškeltina šiuo tarpu, kuo charakteringa toji vaizduotė, kurianti pasakojimų formas? Kuo charakteringa emocija, kylanti iš santykiavimo su pasauliu?

Vaizduotės sukurtos pasakojimų būtybės dažnai esti tos pačios, kaip ir kitų tautų kūryboje. Tik lietuvių vaizduotė jas bent kiek kitaip interpretuoja, kitais atributais niuansuoja. Būtent, taip, kaip tegali interpretuoti ūkininko, žemdirbio fantazija ar emocija.

Antai, lietuviškoj mitologijoj bendra indoeuropietiška būtybė laumė yra gavusi ūkininkės lietuvis profesinius bruo-

žus: laumė verpia, audžia, skalbia, šeštadieniais eina į pirtį, šventadieniais net į bažnyčią su pundeliu rankoj. Nerandam laumių nei analogiškų būtybių, kurios, kaip skandinavų valkirijos, lydėtų į karą didvyrius ir jų kūnus į valhallą neštų. Mūsų laumės ne sirenos; jos vilioja ne žaismu, bet dažniau moteriškuoju darbu, vakarais skalbdamos.

Ūkininko vaizduotės yra sukurti aitvaro, perkūno ir kitų metafizinių būtybių pavidalai. Ir paukščių bei kitų gyvių pavimuose fantazija nėra fantasmagoriška, ji kaimiškai paprasta, reali.

Ūkininkas karo vengia; jam tik nelaimių šaltinis. Dėl to Šarūnas antipatiškas. Net gausios dzūkų karo dainos dažniau dainuoja karo sielvartą, ne pačias kovas.

Heroizmo nematyti net, kai palygini, dūmų ir ugnies mįslę: liet. — tėvas negimęs, sūnus pražilęs; estų — tėvas ginkluojas, motina ginkluojas, o sūnus jau pusės pasaulio; suomių — sūnus kariauja, tėvas dar negimęs (FFC. 26, 23).

Valstiečio lietuvių horizontas neplatus. Ūkininkas neturi didelių užsimojimų; jo mastas smulkus. Tas bruožas galima pastebėti ir populiarioje pasakoje apie Jonuką ir Elenutę, kuri yra internacionali — mažiausiai pažįstama Europos šiaurės vakaruose, daugiausia rytuose, ypačiai slavuose. Lietuviškoj pasakoj Jonukas eina keliu, geria iš avinuko pėdos ir pavirsta avinuku. Rusiškam variante prieina prūdą su karvių kaimene, paskiau upę su arklių kaimene, ežerą... Čia jausti pasakotojas, mėgstąs platumas, gausumą, didelį mastą. O vokiškam variante broliukas su sesyte dideliame miške randa iš uolos čiurlenantį šaltinį. Tame čiurlenime sesytė išgirsta balsą: kas iš manęs gers, pavirs stirniuku. Vokiškasis variantas mėgsta paslaptinę: tai nepaprastas šaltinis, raganos užburtas. O lietuviškam pasakotojui visai paprasta, visai natūralu, kad Jonukas pavirto avinuku — juk jis atsigėrė iš avinuko pėdos. Mitine logika einant, kitaip ir būti negalėjo.

Ne tik čia, bet ir kitose tautosakos rūšyse lietuvių santykiavimas su gamta yra natūralus, tiesioginis. Bus visai natūralu, jei ažuolėlis pavirs tėveliu, o jo žalios šakužėlės baltosiom rankelėm. Niekas čia paslaptina. Panašiai, berods, gamtą išgyvena ir Vaižganto žmonės: ne paslaptinumą, bet tiesioginį artumą jausdami.

Emocinis santykiavimas su kitomis būtybėmis ir su gyvenimu — lietuvių tautosakoj patriarchališkas. Patriarchališki santykiai su Dievu. Jis tikras tėvas; jokio didingumo; net pro pirštus žiūri, lengvai apgaudinėjamas, kaip tėvas į vaikų siautimą; tik nusikaltusius išvaro laukan, nelyginant kaip ūkininkas piemenį. Patriarchališkoje šeimoje esti glaudūs ryšiai tarp šeimos narių, didelė brolių ar seserų meilė, o iš kitos pusės ir neapykanta. Iš čia tiek daug brolio ir sūnaus gailavimo dainose, pasakose; taip dažnai traktuojamas šeimos sudarymo motyvas, o net karo dainose dainuojamas sielvartas, kad brolis žuvo.

Sielvartingumu išaiškina tautosaką ir gegutės charakteringiausią bruožą — jos kukavimą — sukurdamą gaudų ir sykiu neužjaučiamą gegutės tipą. Tai sesuo, tai mergelė, motina, kuri mylimųjų rauda. Ji gaudi dėl nelaimės, bet vengiama dėl nuolatinių skundų, dėl nemokėjimo tenkintis esamu padėjimu ir šypsotis pro ašaras. Karvelis, nors nelaimės ištiktas, bet nesiskundžia; dėl to jis gaubiamas simpatija. Karvelyje tautosaka išreiškia net visą džiaugsmo filosofiją, kuri padeda ir nelaimėse linksnam būti; jis linksmas todėl, kad visus ir visa mylįs. Iš to, kad dainose pasi-taiko daug elegijos, dar netektų išvesti, kad lietuvis mėgsta elegiją. Tai gali būti tik epochos, aplinkybių rezultatas. Baudžiava įspaudė. Atvirkščiai, humoro, juoko, sąmojo žmonės tautosakoje mėgstami.

Valstietiškos ūkininkiškos psichologijos kūryba ir estetinių efektų pasiekia savo paprastumu, natūralumu, net švelnumu. Dainų švelnumą pastebėjo iš karto tyrinėtojai. Net karo scenas aprašinėja taip švelniai, o sykiu taip ryškiai: ten

nutvėrė aukštas tvoras šviesųjų kardelių, tas nukimšo gilius griovius juodų kepurėlių. Niekados nepasakys per daug, verčiau mažiau; kita pats skaitytojas nujaus. Palyginkime tą vieną motyvą, kaip pasakoje paskandinama ir pagaunama iš vandens Elenytė. Rusiškam variante užkabina ant kaklo akmenį ir nuskandina; itališkam, vokiškam tą mergaitę praryja žuvis, lietuviškam — mergaitė uždaroma stiklinėj skrynutėj, arba pirmesnis — mergaitė paversta žuvim. Daugely svetimų variantų tokią žuvį pagauna ir išima mergaitę, arba žuvis ją išspjauna; rusų — mergaitė iškyla į viršų, ir karalius už plaukų ją sugauna; lietuviškoj — mezga šilko tinklą dimnai žuvelei sugauti. Nekalbant, kad šitas variantas atrodo seniausias, lietuvio psichikai jis turbūt atrodys ir poetiškiausias — ne natūralizmas, ne fantastika, bet tikras poetinis realizmas.

Be abejo, tai tik vienas tautosakos aspektas, kuris čia — rodės man — labai charakteringas lietuvių šitoje ūkininkų tautosakoj. Šalia švelnumų esama ir vulgarumo, bet kaip literatūroje esame linkę ieškoti ne trečiaėilių kūrinų, taip ir tautosakoj pačių gerųjų. O tie gerieji ir yra, berods, tie sukur tieji sveikos valstietiškos, ūkininkiškos dvasios.

Tautosaka, kaip ir viskas, kinta. „Kiti laikai, kiti žmonės, kitokios sąvokos, kitokios dainuotės“ (B. Sruoga). 19 amžiaus pradžioje į tautosaką pradėjo brautis knyginė literatūra. Pati literatūra augo tiesioginėje lenkų literatūros įtakoje, ypačiai sentimentalinės gamtos ir kaimo poezijos. Pakliuvusi į liaudį, ji nutolo nuo anksčiau apžvelgtosios ūkininkiškos tautosakos ir savo turiniu ir forma. Neteko sykiu ir grožio.

Tokia knyginė sentimentalinės idilės poezija gadino tautosaką per visą 19 amžių. Tik su Maironio dainomis liaudis savo repertuarą papildė gražiu skoningu indėliu, kuris derinasi su konstatuotomis tautosakos žymėmis (plg. „Eina garsas nuo rubežiaus“).

Kuria linkme plėtosis toliau tautosaka, Naumanno tikinimu, pareis nuo šviesuomenės, kuri savo kūryba daro įtakos liaudžiai. Dėl to tautosakos dvasia dvejopai svarbu pažinti: kad pasisemtum gaivalinės jėgos tolimesnei kūrybai; kad apsaugotum liaudį nuo negeistinos šviesuomenės įtakos. Tautotyra, įspėja Naumann, rodo šviesuomenei josios atsakomybę. Mokyklos, bibliotekos, švietimo įstaigos turi tai pajusti ir pasidaryti išvadas (*Grundzüge der deutschen Volkskunde*, 11 p.).